

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

گزارش علمی

پیشنهاداتی برای نقشه جامع علمی کشور

تهیه کنندگان: حمید جاودانی، رضا خوروززاده

با همکاری: مقصود فراستخواه، غلامرضا ذاکر صالحی و یعقوب انتظاری

دی ماه ۱۳۸۸

پیشنهاد دهنده: مدیریت مؤسسه

تاریخ پیشنهاد:

نیاز بازنگری به تعریف عملیاتی نقشه جامع علمی کشور

در صفحه ۳ سند تعریف‌های ضمنی متفاوتی از نقشه جامع علمی کشور به شرح زیر ارائه شده است که به برخی از آن اشاره می‌شود.

۱. برنامه‌ریزی عملیاتی زمان‌دار و یکپارچه در سطوح و ابعاد مختلف به طوری که از مجموع منابع، امکانات و استعدادهای کشور به گونه‌ای بهره‌برداری شود که شروع از جایگاه فعلی، طی حرکتی منظم و پیوسته، رسیدن به جایگاه ترسیم شده در سند چشم‌انداز در زمان مقرر تضمین گردد.

۲. «نقشه جامع علمی کشور» تهیه گردید تا مسیر حرکت و چگونگی پیمودن راه از وضع موجود به جایگاه مطلوب را تدوین و ترسیم کند و نحوه مشارکت هر یک از ارکان اجرایی کشور را در تحقق اهداف روشن سازد

۳. «نقشه جامع علمی کشور عبارتست از مجموعه‌ای جامع، هماهنگ و پویا از مبانی، اهداف، سیاست‌ها، ساختارها و الزامات برنامه‌ریزی تحول‌راهبردی علم، فناوری و نوآوری مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و آینده‌نگر برای دستیابی به اهداف چشم‌انداز بیست‌ساله و حرکت به سوی برپایی تمدن اسلامی» از سوی در پیوست ۱ صفحه ۱ نقشه جامع علمی کشور چنین مفهوم‌سازی شده است

۴. مجموعه‌ای جامع، هماهنگ و پویا از اهداف، سیاستها، ساختارها و الزامات برنامه‌ریزی تحول‌راهبردی علم و فناوری و نوآوری مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، ایرانی و آینده‌نگر برای دستیابی به اهداف چشم‌انداز بیست‌ساله کشور

الف- تعریف نخست، تعریفی است از برنامه (Plan) اما تا حدودی مبهم. چرا که برنامه عملیاتی که در ادبیات برنامه‌ریزی از آن به عنوان (Programme) یاد می‌شود و کوتاه مدت است [یکسال و کمتر] متفاوت است از برنامه راهبردی که معمولاً بلند مدت است.

ب- تعریف دوم، بیشتر به تعریف نقشه راه [Road Map] شباهت دارد و بیشتر بر مسیر و ساز و کارهای رسیدن به هدف تکیه می‌کند.

پ- دو تعریف آخر [۳ و ۴] که تعاریف نهایی به نظر می‌رسند علاوه بر ابهامات مفهومی دست کم تفاوت‌های کیفی بسیاری دارند.

۵. در تعریف شماره ۳ "مبانی" آورده شده و در تعریف ۴ "مبانی" حذف شده است.
۶. در تعریف شماره ۳ صرفاً بر ارزشهای اسلامی تأکید شده است و سخن از برپایی تمدن اسلامی است. در حالی که در تعریف شماره ۴ بر ارزشهای اسلامی- ایرانی و صرفاً دستیابی به اهداف سند چشم انداز بیست ساله بسنده شده است.
۷. روشن است که چنین ابهامات گسترده‌ای در مفهوم سازی، هدف‌گذاری و ابتناء ارزش‌ها، می‌تواند فرایند تدوین سند را از همان آغاز با دشواری‌های زیاد روبرو سازد.
۸. این سند در راستای سند ۲۰ ساله تدوین شده است که بر اساس این سند به آن چشم انداز برسیم که بازه زمانی لحاظ نشده است (چگونه و طی چه زمانی باید چه فعالیت‌هایی برای رسیدن به چشم انداز انجام شود).
۹. اجماع کاملی در مورد نقشه جامع علمی کشور ندارد. این سند تنها تلفیقی غیر کاربردی و غیر عملیاتی از اسناد دیگر است.

نقشه از چارچوب نظری مدونی پشتیبانی نمی‌شود:

- ۱- چارچوب نظری تدوین مبانی نظری نامشخص است
- ۲- کاستی روش‌شناختی موجب شده است مبانی نظری نیز دست کم پرسش‌های زیادی به همراه آورد. به عنوان مثال مشخص نیست پیشرفت در زندگی دنیا و موفقیت در حیات اخروی که به تعبیر تدوین‌کنندگان وجه تمایز اصلی میان برنامه‌های پیشرفت و توسعه در نظام اسلامی با نظام‌های غربی است، از چه ویژگی‌هایی برخوردار است. به ویژه این که در ارزیابی فرایند توسعه علمی کشور همان شاخص‌های غربی در نظر گرفته شده است.
- ۳- مطالبی به عنوان بند برنامه‌ریزی و اجرا در صفحه ۱۲۱ آمده است و برای وزارت علوم ۷ وظیفه ترسیم شده است که بسیار کلی گویی است. «مثل تأمین نیروی انسانی» و یا «حفظ و تحکیم آزادی علمی» و یا «تقویت ارتباط دانشگاه و صنعت» این جملات در طول سالیان دراز است که در گفتمان‌های مدیران و دست‌اندرکاران نظام شنیده‌ایم. ولی چیزی و عایدی حاصل نشده است.

- ۴- شاخص های پیوست ۳ صفحه ۱ قابل اندازه گیری هستند. اما در همین بخش برخی شاخص ها قابل اندازه گیری نیست.
- ۵- در نقشه جامع الزامات و چگونگی تحقق آن تبیین نشده است. چگونگی تأمین و تخصیص منابع انسانی، مالی، فیزیکی که لازم تحقق نقشه می باشد، مشخص نشده است.
- ۶- به لحاظ روش کار در گزارش معلوم نیست که تحلیل SWOT که در ص ۷۰ به آن اشاره شده است چگونه و با چه تعداد اعتباربخشی صورت گرفته است، هیچگونه تقاطعی دیده نمی شود و راهبردها به صورت معتبری از آن استخراج نشده است.
- ۷- در این سند مفاهیم به صورت یکسان بکار برده نشده است. در بخشهای مختلف رویکردهای متفاوت و ادبیات متفاوت دیده می شود
- ۸- در بخش مبانی نظری تنهای به گوشه ای از مبانی نظری پرداخته شده است

سیاست های کلان، راهبردها و اقدامات، کلی، گاه مبهم، ناهمگرا و غیر اجرایی به نظر

می رسند.

- ۱- برخی از سیاست ها بسیار کلان و نیازمند تغییرات اساسی در ساختارهای دولت می باشد، که به نظر می رسد با وضعیت کنونی ساختارها همسو نیست بسیار زمان بر و هزینه بر می باشد. درعین حال برخی از سیاست ها به مسائل خرد و جزئی اشاره دارد که هم وزن با سیاست کلی نیستند .
- ۲- اسناد رسمی و قانونی کشور از جمله سیاست های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری، قانون اهداف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به تمامی مورد توجه قرار نگرفته است.
- ۳- هدف گذاری با توجه به برنامه های توسعه قبلی انجام نشده است. (روشهای تخمین علمی باید مورد استفاده قرار میگرفت).
- ۴- نقشه گذشته گرا است. در صورتی که باید نقشه آینده نگر باشد.
- ۵- انتظار از نقشه راه این است که کلیات و جزئیات را مورد توجه قرار دهد. در این نقشه فقط به کلیات پرداخته است.
- ۶- وظایف تخصصی هر یک از نهادها در این نقشه مشخص نیست.

۷- راهبردهای ذکر شده برای سیاستها از شمولیت، دقت و وضوح عملیاتی برخوردار نیستند برای مثال در سیاست ۷، هیچگونه راهبردی ناظر بر ساختارها و نهادهای ملی مورد نیاز و الزامات دیگر به چشم می خورد.

نادیده انگاشتن محیط و چالش‌های جهانی و بین الملل در فرایند توسعه علمی کشور

۱- به رغم این که در سند چشم انداز ۲۰ ساله تأکید زیادی بر محیط منطقه‌ای و حتی بین‌المللی و جهانی شده است ولی در سند نقشه جامع علمی کشور به محیط و چالش‌های جهانی و بین‌المللی، به گونه‌ای که بتواند نظام علمی کشور را برای رویارویی با این چالش‌ها آماده‌سازد، اشاره نشده است.

۲- در صفحه ۴ بند ۲، لازم بوده است که کنوانسیونها و معاهدات بین المللی جمهوری اسلامی ایران نیز به عنوان اسناد بالادستی و مرجع مد نظر قرار بگیرد.

۳- در صفحه ۱۶ بند ۶، مواردی فرعی از «الف» تا «و» (ص ۱۷) ذکر شده است ولی این امر معقول مانده است که بدون مشارکت نهادهای غیر دولتی علمی، امکان شناخت دقیق نیازهای واقعی و اقتضائات کشور فراهم نخواهد شد.

۴- از صفحه ۱۳ تا ۲۰، تعداد ۱۷ مورد ارزشها و جهت‌گیریهای حاکم بر نقشه جامع علمی کشور فهرست شده است. در میان این ۱۷ مورد، از استقلال دانشگاهی و آزادی علمی که از ویژگی بارز محیط علمی برای توسعه و پیشرفت همه جانبه کشور می‌باشد و در همین سند در صفحه ۱۲۲ به عنوان یکی از وظایف وزارت علوم، تحقیقات و فناوری آورده شده است، مورد توجه قرار نگرفته است و معلوم نیست که چگونه در نظر است بدون این دو اصل اساسی، توسعه علمی درونزا و پایدار و خلاق را در کشور عزیز اتفاق بیفتد؟

۵- در صفحه ۲۲، در بررسی وضع موجود پوشش تحصیلی، به آمار متوسط کشوری استناد شده است. در حالی که می‌بایستی توزیع سرزمینی نیز مورد توجه می‌شد در این صورت نابرابریهای فاحش میان استانهای برخوردار مثل تهران با استانهای حاشیه‌ای هنوز محروم مانند سیستان و بلوچستان و کردستان و خوزستان خود را نشان می‌داد.

۶- دقت در محتوی سند در تعاریف و داده‌های ارائه شده در آن نشان می‌دهد که در موارد قابل توجهی از آخرین اطلاعات دقیق موجود و قابل دسترس، استفاده نشده است. برای مثال (در ص ۲۴) برای بررسی پوشش آموزش عالی کشور به عدد ۲۲٪ در سال ۱۳۸۵ استناد شده است و!

سیستماتیک نبودن نقشه جامع علمی کشور

- ۱- سند با رویکرد سیستمی و نظاممند تدوین نشده و از پویای لازم برخوردار نیست. نقشه جامع علمی کشور از جنس برنامه‌ریزی است که نیازمند برخورداری از متخصصان و کارشناسان زبده و کار ورزیده است.
- ۲- با توجه به اینکه در سند ارائه شده هیچگونه اشاره‌ای به روش‌شناسی تدوین نقشه نشده است، تبیین روش‌شناسی اسناد ملی امری ضروری و اجتناب ناپذیر است.
- ۳- روش تولید سند به صورت شفاف ارائه نشده است. نهادها چه مقدار در تولید نقشه مشارکت داشته‌اند. اعتبار علمی سند توجیه نشده است. این سیاستها چگونه استخراج شده است. استراتژی‌ها و سیاستها چگونه از تقاطع SWot استخراج شده است.

نادیده انگاشتن مباحث حقوقی در سند

- ۱- لازم است در تدوین سند ملاحظات حقوقی در مورد تغییرات ساختاری و کارویژه‌ای نهاد دست‌اندر کار علوم و فناوری مورد توجه قرار گیرد تا بخش اجرای و عملیاتی سند با دشواری‌های حقوقی و قانونی روبرو نشود
- ۲- جایگاه حقوقی متولیان و فرایند اجرایی پاسخگویی آنها به نهادهای قانونی به طور مشخص تبیین نشده است.

وضعیت تعامل دو یا چند جانبه بین نهادهای متولی اجرای نقشه نامشخص و مبهم است.

- ۱- توضیح این که فرایند تولید، توزیع، انتشار و ترویج علم و فناوری فعالیتی فرابخشی است که تعامل دستگاه‌های مختلفی را می‌طلبد. اما به نظر می‌رسد که برخی از این نهادها که نقش مؤثری نیز در این فرایند دارند کم‌رنگ دیده شده است و بیشتر نقش نهادهای آموزش و آموزشی کشور برجسته شده است. به ویژه نهادهایی که در بخش فناوری فعال هستند از جمله وزارت ارتباطات، دفاع و ... تقریباً نادیده انگاشته شده‌اند.

روزآمد نبودن مفهوم‌سازی، داده‌ها و اطلاعات محتوی سند

- ۱- سند در موارد قابل توجهی از زبان فنی و روش تحقیق علمی عمیقی برخوردار نیست و از شاخص‌های نسبی دقیق برای تحلیل شکاف استفاده نشده است. مثالهای فراوانی در این خصوص دیده می‌شود یک نمونه در ص ۲۶-۲۵ است که تهیه کنندگان براساس تعداد

دانشجویان بحث می‌کنند بدون اینکه مثلاً به شاخص نسبت تعداد دانشجو به یکصد هزار نفر جمعیت استفاده بکنند همچنین است که در ص ۴۷ مراکز تحقیقاتی را بدون توزیع آن مورد بحث قرار می‌دهند و

۲- به طور کلی شواهدی وجود دارد که تنظیم کنندگان سند در بررسی وضعیت علمی کشور به قابل دسترس‌ترین و آسان‌یاب‌ترین اطلاعات متوسل شده‌اند و در طول سند دیده می‌شود که اطلاعات دقیق مربوط به سالهای برنامه چهارم توسعه، مسکوت مانده و به جای آن بیشتر به سالهای برنامه سوم اشاره شده است. برای نمونه در صفحه ۲۹ و ۳۰ آخرین سال ارائه اطلاعات سال ۱۳۸۴ است و

۳- در مورد تعداد اعضای هیأت علمی نیز نه تنها از ارقام غلط اندازی مانند تعداد کل اعضای هیأت علمی کشور در سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۱۱۹۰۹۱ نفر (!) در صفحه ۳۲ صحبت شده است، هیچ نشانی از شاخص‌های دقیق مانند نسبت دانشجو به استاد و نیز همین شاخص به تفکیک مراتب علمی و دیده نمی‌شود.

۴- نکته در خور توجهی که در این گزارش به چشم می‌خورد این است که اطلاعاتی که بنابر ماهیت آن از سایتهای خارجی باید گرفت روزآمدتر هستند مثلاً تعداد مقالات علمی نمایه شده مربوط به سال ۱۳۸۷ آمده است ولی وقتی نوبت به اطلاعات موجود در منابع ملی و ایرانی می‌رسد مثل مقالات داخل (ص ۲۴)، سقف سالهای ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵، و حتی ۱۳۸۳ (در ص ۴۶) دیده می‌شود. این نشان می‌دهد که تحقیقی جدی درباره وضع موجود کشور صورت نگرفته است و طبعاً تنظیم سند بسیار مهمی مانند نقشه جامع علمی کشور بدون اطلاعات دقیق ملی از علم، اعتبار لازم را نخواهد داشت.

۵- باتوجه به این که نقشه جامع علمی کشور باید براساس ارزیابی وضع ایران در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی صورت بگیرد، انتظار می‌رفت که در همه جا، اطلاعات وضع موجود و مطلوب ایران با سایر کشورهای مورد نظر مقایسه بشود اما این کار صورت نگرفته است و به غیر از چند مورد خاص که از سایتهای خارجی نقل شده است. در بقیه غالب موارد، مقایسه‌ای به چشم نمی‌خورد.

نظام پایش و ارزیابی مستمر

۱- در سند فلسفه وجودی و بنیادی و نظام پایش و ارزیابی نقشه جامع علمی کشور نادیده انگاشته شده است. در صورتی که چنین اسناد با اهمیتی زمانی با موفقیت همراه خواهد

بود که فلسفه، اهداف و نظام اجرا و ارزیابی مستمر به طور کامل و به صورت سیستمی
تدوین و راه‌اندازی شده باشد.